

Научно изследване по лингвистика

Тема: Структура на глагола в кетския език

Автор: Борис Николаев Кръстев, 11. клас

164. ГПИЕ „Мигел де Сервантес“, град София

Преподавател: Любомир Златков

1. Характеристика на кетския език

Кетският език е език изолат, говорен по поречието на река Енисей в Южен Централен Сибир от по-малко от 2000 души. Среща се в три селища – Келог, Сургутиха и Мадуйка, като в тях се говорят и трите му диалекта – съответно южен, централен и северен кетски. Диалектните разлики обаче не са големи. Келог е единственото място, където езикът се преподава в училище. Кетският е последният жив език от енисейското семейство, като всички останали негови роднински езици са изчезнали в последните два века. Разработени са две азбуки, основани и на кирилицата, и на латиницата, като в днешно време се използва кирилицата. За целите на изследването обаче ще бъде употребявана само латиницата, тъй като тя е използвана в по-голямата част от източниците.

Карта 1. Историческото разпространение на енисейските езици

Карта 2. Разпределение на енисейските езици към 1600 г.

2. Въведение в морфологията на глаголите

Най-забележителната характеристика на глагола е позиционната му структура. Всеки глагол има една коренна морфема, която често няма съвсем ясно значение, но винаги присъства, и система от афикси, почти изцяло представки, които определят неговата форма. Следва се структура от десет позиции (вж. Схема 1), като е значителна употребата на инкорпорация (сливане на глагол със друга част на речта, най-често допълнение – напр. *благодаря ~ дарявам благо*). Много от позициите могат да съдържат морфемите с различни значения в зависимост от глагола (вж. Схема 1). Лексикалните морфемите, мястото на морфемите, определящи подлога и допълнението, и различните морфемите за време и наклонение са части от основата на глагола, тъй като не са определяни от каквито и да е граматични правила. Глаголите подлежат на много различни фонологични правила, които не могат да бъдат обхванати в обема на изследването. Също така глаголите в кетския са много богати на изключения, само някои от които ще бъдат споменавани.

П8 ¹	П7	П6	П5	П4	П3 (винаги <i>b</i>)	П2	П1	П0	П-1
Морфема, съгласувана с подлога	Инкорпорирана част на речта или модификатор	Морфема, съгласувана или с подлога, или с допълнението	Тематична съгласна	Одушевеност на подлога или маркер за време и наклонение	Неодушевеност или рядко тематична съгласна	Време и наклонение	Морфема съгласувана с подлога или допълнението или резултативна представка	Корен или лексикална морфема за вид на глагола	Множествено число, одушевеност на подлога

Схема 1: Позиционна система на глаголите

3. Лексикални морфем

Лексикалните морфем в глагола заемат места П7, П5 и П0. В позиция П0 почти винаги се намира семантичният център на думата – коренът. При най-старите основи глаголтът може да се състои само от корен и граматични афикси:

- a. **dunqo**
 $di^{\delta} \quad \quad \quad -n^2 \quad \quad \quad -qo^0$
 3.МР.ПОДЛ⁸   -МИН²   -умирам⁰
 „Той умря.“

- b. **ditəəl**
 $di^{\delta} \quad \quad \quad -təəl^0$
 1.ЕДИН.ПОДЛ⁸   -замръзвам⁰
 „Аз замръзвам.“

- c. **andi**
 $a^4-nd^2 \quad \quad \quad -i^0$
 ПОВ^{4,2}   -подострям⁰
 „Подостри го!“

¹ Списък с използваните в текста съкращения ще намерите накрая на текста.

Повечето глаголи запълват и П5 с т.нар. тематична съгласна. В по-голямата част от глаголите тя няма ясно изявено значение, но в определени редки случаи изпълнява лексикална роля:

d. -d nabdo

$d^{\delta} =$ n^5 $-a^4$ $-b^3$ $-do^0$

3.ПОДЛ⁸= **в кръг**⁵ -СЕГ⁴ -3.НЕОДУШ.ДОП³ -режа

„Той изрязва нещо в кръгла форма.“

e. -d dabdo

$d^{\delta} =$ d^5 $-a^4$ $-b^3$ $-do^0$

3.ПОДЛ⁸= **дълго**⁵ -СЕГ⁴ -3.НЕОДУШ.ДОП³ -режа

„Той изработва нещо дълго.“

Частиците, заемащи П5, могат да имат множество различни значения. Едуард Вайда разграничава три типа морфема, според значението им: съгласни като *k* (обикновено значи „със“), които изискват допълнение, пространствени афикси като *d*, *h* или *n* (вж. примери d, e) и частицата *t*, означаваща множественост на действието (вж. пример f). В повечето случаи обаче тематичната съгласна не извършва каквато и да е видима функция и зависи директно от останалата част на глаголната основа. В тези случаи тя ще бъде отбелязвана с ТС.

f. -d tajka

$d^{\delta} =$ t^5 $-aj^4$ $-ka^0$

3.ПОДЛ⁸= **множественост**⁵ -СЕГ⁴ -пътувам

„Той ходи насам-натам (в различни посоки).“

Другата позиция, заемана винаги от лексикална морфема, е П7, най-често инкорпорирана част на речта. Тези части могат да бъдат съществителни и прилагателни имена, наречия, корени на други глаголи и посоки (вж. примери g, h, i). Много често П7 заема и т.нар. акционно съществително (*action nominal*). В тези случаи морфемата в П0 губи своето значение на корен и П7 го поема. Бившият корен се превръща в показател за вида на глагола (начало, моментност и продължителност на действието) и за преходност и непреходност (вж. примери j, k, l).

g. -d **suulilbedn**

$d^8 =$ **suul⁷** $-il^2$ $-bed^0$ $-n^{-1}$

3.ПОДЛ⁸= **шейна⁷** -МИН² -правя -ОДУШ.МН.ПОДЛ⁻¹

„Те направиха шейна.“

---

h. **adaŋoqon**

a⁷ $-daŋ^6$ $-o^4$ $-qon^0$

потен⁷ -1.МН.ПОДЛ⁶ -МИН⁴ -НАЧ⁰

„Ние се изпотихме.“

---

i. **dakauksaqin**

d^8 $-aka^7$ $-u^6$ $-k^5$ $-s^4$ $-aq^0$

3.ПОДЛ⁸ **-от река до гора⁷** -3.НЕОДУШ.ДОП⁶ -със⁻⁵ -СЕГ⁴ -отивам⁰

$-in^{-1}$

-ОДУШ.МН.ПОДЛ⁻¹

„Носят го (напр. дърво или кану) от реката до гората.“

---

j. **bakdeŋbakaqan**

bakdeŋ⁷ $-ba^6$ $-k^5$ $-a^4$ $-qan^0$

дърпам⁷ -1.ЕДИН.ПОДЛ⁶ -ТС⁻⁵ -СЕГ⁴ **-ЕДНОКРАТ.НАЧ⁰**

„Започвам да дърпам (еднократно).“

---

k. **ditkaddij**

d^8 $-it^7$ $-k^5$ $-a^4$ $-d^1$

1.ЕДИН.ПОДЛ⁸ **-изглеждам⁷** -ТС⁻⁵ -СЕГ⁴ -1.ЕДИН.ПОДЛ¹

$-dij^0$

-ПРОД.НЕПРЕХОД⁰

„Аз изглеждам.“

---

1. d- bakdeŋqadidan
 $a^8=$ bakdeŋ⁷ $-q^{-5}$ $-a^4$ $-di^1$
3.ПОДЛ⁸= дърпам⁷ -НАЧ⁻⁵ -СЕГ⁴ -1.ЕДИН.ДОП¹
 $-da^0$ $-n^{-1}$
-ПРОД.ПРЕХОД⁰ -ОДУШ.МН.ПОДЛ¹

„Те често започват да ме дърпат.“

Освен позиции П7, П5 и П0 определени лексикални функции могат да притежават и П1 и П3, които обикновено определят допълнението или подлога. В П1 може да присъства афиксът $a-$, показващ резултативност на глагола (вж. пример m). П3, от друга страна, е винаги заета от самостоятелната съгласна b , която може да има две значения. Обикновено характеризира 3 лице, неодушевеност на подлога или допълнението, но в определени случаи представлява тематична съгласна, аналогична на тази от П5. Не носи никакво забележимо лексикално значение и е директно обвързана с основата на глагола (вж. пример n).

m. ababed
 a^4 $-b^3$ $-a^1$ $-bed^0$
СЕГ⁴ -3.НЕОДУШ.ДОП³ **-РЕЗУЛТ¹** $-бърша^0$
„То е избърсано.“

---

n. sildobqan
 sil^7 $-d^5$ $-o^4$ $-b^3$ $-qan^0$
лято⁷ -ТС⁵ -МИН⁴ **-ТС³** $-НАЧ^0$
„Лятото започна.“

4. Граматични морфем

4.1. Време и наклонение

Две позиции в езика могат да характеризират времето и наклонението – П4 и П2. Кетският глагол има три вариации – минало и сегашно време (изпълнява роля и на бъдеще) и повелително наклонение. Почти винаги П4 съдържа 2 типа морфем – *a* и *s*. Морфемата *a* се преобразува в *o* в минало време, но си остава същата в другите две форми, докато *s* в минало време и повелително наклонение изчезва изцяло или пък преминава в *i*. Няма видима разлика между двата типа глаголи, затова изборът на морфема за П4 остава част от глаголната основа.

П2 може да бъде заета от две различни съгласни – *n* и *l*. Появяват се само в минало време и повелително наклонение, тъй като по правило П2 остава празна в сегашно време. Ако при повелителното наклонение следващата фонема е гласна, се прибавя едно *d* – съответно *ld* и *nd*.

В определени случаи П2 изцяло липсва в спрегнатия глагол и остава само *a* (и в минало време *o*) в позиция П4. Това е и един от редките случаи на вокална хармония – гласната в П0 се променя спрямо тази в П4.

Така се формират 5 типа глаголи според времето и наклонението:

	П4	П2
Тип 1 (вж. пример о)	s/i	n
Тип 2 (вж. пример р)	s/i	l
Тип 3 (вж. пример q)	a/o	n
Тип 4 (вж. пример r)	a/o	l
Тип 5 (вж. пример s)	a/o	-

о. daksdoq
*d*⁸   -*a*⁶   -*k*⁵   -*s*⁴   -*doq*⁰
3.ПОДЛ⁸   -3.ДОП⁶   -ТС⁵   -СЕГ⁴   -удрям⁰
„Той го удря.“

р. iłkak
*i*⁴*ł*²   -*kak*⁰
ПОВ^{4,2}   -дърпам⁰
„Дръпни (го)!“

3.ЖР		<i>i- ~ u- ~ bu-</i>	<i>i- ~ (d)id- ~ (d)it-</i>			
3.МР	<i>du- ~ d- ~ d=</i>	<i>a- ~ o- ~ bu-</i>	<i>a- ~ o-</i>			
3.ОДУШ.МН		<i>aŋ- ~ oŋ- ~ bu-</i>	<i>aŋ- ~ oŋ-</i>		<i>aŋ-</i>	<i>-n</i>

Схема 2. Позиция и форма на морфемите, определящи подлога и допълнението

Различните форми на морфемите зависят от много разнообразни фонетични правила, които няма да бъдат разглеждани. Знакът [=] показва, че предната сричка е клитика². Непреходните глаголи в езика се разделят на 5 категории спрямо позициите на морфемите (вж. Схема 3).

	П8	П6	П4	П3	П1	П-1
Категория 1 (вж. пример t)	ПОДЛ					МН
Категория 2 (вж. пример u)		ПОДЛ				
Категория 3 (вж. пример v)	ПОДЛ	ПОДЛ				ПОДЛ
Категория 4 (вж. пример w)	ОДУШ.ПОДЛ			НЕОДУШ.ПОДЛ	ОДУШ.ПОДЛ/ НЕОДУШ.ПОДЛ	
Категория 5 (вж. пример x)			3.ОДУШ.ПОДЛ	3.НЕОДУШ.ПОДЛ	1,2.ПОДЛ	

Схема 3

t. desolijn

*d*⁸

*-es*⁷

-o⁴-l²

*-ij*⁰

3.ПОДЛ⁸ -в открито пространство⁷ -МИН^{4,2} -викам⁰

-n⁻¹

-ОДУШ.МН.ПОДЛ⁻¹

„Те изкрещяха.“

² Клитиката представлява морфема, със синтактични характеристики на една дума, но фонологично принадлежаща на друга. Точно заради клитизацията на първа позиция примери като „-d suulilbedn“ се изписват с тире.

---

u. **intipbolabed**
*intip*⁷   **-bo**⁶   *-l*²   *-a*¹   *-bed*⁰
 кученце⁷   **-1.ЕДИН.ПОДЛ**⁶   -МИН²   -РЕЗУЛТ¹   -имама⁰
 „Имах кученце.“

---

v. **-d butolokn**
*d*⁸=   *bu*⁶   *-t*⁵   *-o⁴-l²*   *-ok*⁰
3.ПОДЛ⁸=   **3.ПОДЛ**⁶   -ТС⁵   -МИН^{4,2}   -скачам⁰
*-n*¹
-ОДУШ.МН.ПОДЛ¹
 „Те потръпнаха.“

---

w. **dolaŋtij**
*d*⁸   *-o⁴-l²*   *-aŋ*¹   *-tij*⁰
3.ПОДЛ⁸   -МИН^{4,2}   **-3.ОДУШ.МН.ПОДЛ**¹   -расна⁰
 „Те пораснаха.“

---

x. **usoŋonden**
*us*⁷   *-oŋo*⁴   *-n*²   *-den*⁰
 спя⁷   **-3.ОДУШ.МН.ПОДЛ**⁴   -МИН²   -събитие⁰
 „Те заспаха.“

Преходните глаголи пък се разделят на три категории:

	П8	П6	П4	П3	П1	П-1
Категория 1 (пример у)	ПОДЛ		3.ОДУШ.ДОП	3.НЕОДУШ.ДОП	1,2.ДОП	ПОДЛ

Категория 2 (пример z)	ПОДЛ	ДОП				ПОДЛ
Категория 3 (пример η)	ПОДЛ	ПОДЛ	3.ОДУШ.ДОП	3.НЕОДУШ.ДОП	1,2.ДОП	ПОДЛ

у. **dinditekⁿ**

d^8 $-in^2$ $-di^1$ $-tek^0$

3.ПОДЛ⁸ -МИН²   -1.ЕДИН.ДОП¹   -удрям⁰

$-n^{-1}$

-ОДУШ.МН.ПОДЛ⁻¹

„Те ме удариха.“

z. **-d donbahiltekn**

$d^8=$ don^7 $-ba^6$ $-h^5$ $-il^2$ $-tek^0$

3.ПОДЛ⁸= нож⁷   -1.ЕДИН.ДОП⁶   -площ⁵   -МИН²   -удрям⁰

$-n^{-1}$

-ОДУШ.МН.ПОДЛ⁻¹

„Те ме намушкаха (еднократно).“

η. **-d butabdaqn**

$d^8=$ bu^6 $-t^5$ $-a^4$ $-b^3$ $-daq^0$

3.ПОДЛ⁸=   3.ПОДЛ⁶   -ТС⁵   -СЕГ⁴   -3.НЕОДУШ.ДОП³   -поставям⁰

$-n^{-1}$

-ОДУШ.МН.ПОДЛ⁻¹

„Те го извадиха.“

5. Заключение

Глаголът в кетския притежава уникални за региона характеристики, коренно различни от тези на околните езици. Прилики обаче могат да бъдат намерени между фонологията, синтаксиса и морфологията на енисейските езици и езиците от семейството на-дене, като подобната структура на глаголите е и

основният аргумент в защита на хипотетичното дене-енисейско езиково семейство.

Списък със съкращения:

П – позиция
МР – мъжки род
ЖР – женски род
СЕГ – сегашно време
МИН – минало време
ПОВ – повелително наклонение
ЕДИН – единствено число
МН – множествено число
ПОДЛ – подлог
ДОП – допълнение
ТС – тематична съгласна
ОДУШ – одушевеност
НЕОДУШ – неодушевеност
РЕЗУЛТ – резултативност
НАЧ – начало
ПРОД – продължителност
ЕДНОКРАТ – еднократност
ПРЕХОД – преходност
НЕПРЕХОД – непреходност

Литература:

-Georg Stefan. A descriptive grammar of Ket (Yenisei-Ostyak): part 1: introduction, phonology and morphology. Vol. 1. Global Oriental, 2007. (с. 183-319)

-https://en.wikipedia.org/wiki/Yeniseian_languages (14.4.2024 г.)

-Vajda, Edward. "Typology of the ket finite verb"

-Vajda, Edward J. "The role of position class in Ket verb morphophonology.

-

<https://web.archive.org/web/20190406214043/http://pandora.cii.wvu.edu/vajda/ea210/ket.htm> (14.4.2024 г.)

- https://en.wikipedia.org/wiki/Ket_language (14.4.2024 г.)

-<https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0091722> (14.4.2024 г.)

- https://en.wikipedia.org/wiki/Dene–Yeniseian_languages (14.4.2024 г.)